

UTICAJ ISKUSTVA U KONTAKTIMA I POZNAVANJA BONTONA NA STAVOVE PREMA OSOBAMA S INVALIDITETOM

THE INFLUENCE OF EXPERIENCE IN CONTACTS AND KNOWLEDGE ABOUT MANNERS IN COMMUNICATION ON ATTITUDES TOWARDS PEOPLE WITH DISABILITIES

Vesna BRATOVČIĆ¹, Senad MEHMEDINOVIĆ¹, Mirza ALJIĆ²

¹Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Univerzitetska 1, 75 000 Tuzla, Bosna i Hercegovina

²Centar za djecu i omladinu „Los Rosales“

Južni Logor bb, 88 000 Mostar, Bosna i Hercegovina

Originalan naučni rad
Original scientific article

SAŽETAK

Cilj istraživanja je bio utvrditi uticaj prethodnog iskustva učenika redovnih osnovnih škola i njihovih roditelja u kontaktima i poznavanja bontona na stavove prema osobama s invaliditetom. Istraživanje je obuhvatilo nastavnike osnovnih škola (N=32), učenike petog, osmog i devetog razreda (N= 113), te njihove roditelje (N=102). Za potrebe ispitivanja korišten je Upitnik za procjenu stavova prema osobama sa invaliditetom, kao i Upitnik o procjeni poznavanja bontona u komunikaciji sa osobama sa invaliditetom. Za provjeru postavljenog cilja istraživanja korišten je Spearman-ov koeficijent korelacije i regresijska analiza. Dobijeni rezultati pokazuju da osobe koje imaju više iskustva u kontaktima i bolje poznaju bonton u svakodnevnoj komunikaciji s osobama s invaliditetom, imaju i pozitivnije stavove prema ovim osobama.

Ključne riječi: bonton u komunikaciji, iskustva u kontaktima, učenici, osobe sa invaliditetom.

ABSTRACT

The aim of the research was to determine the influence of previous experience of children of elementary school and their parents in the contacts and knowledge about manners on attitudes towards people with disabilities. A research was carried on school teachers (N = 32), on students of the fifth, eighth and ninth grade (N = 113) and their parents (N = 102). For the purpose of research was used questionnaire to assess attitudes towards people with disabilities, as well as the questionnaire on the assessment of the knowledge of good manners in communication with persons with disabilities. For check aim of this research Spearman's rank correlation and regression analysis was used. The results show that people who have more experience in contacts and better knowledge about good manners in everyday communication with people with disabilities, have a more positive attitude towards these people.

Key words: manners in communication, experience in contacts, students, persons with disabilities.

UVOD

Najprihvatljivija i najčešće korištena definicija stava kaže da je to mentalno i neuralno stanje pripravnosti organizma kroz iskustvo, koje usmjeruje i utječe na reakcije pojedinca prema svim objektima i situacijama s kojima je povezan¹. Prema Schwarz i Bohner² stav se može definisati kao trajna organizacija motivacijskih, emocionalnih, perceptivnih i kognitivnih procesa u odnosu na neki aspekt svijeta pojedinca. Postoje dva teorijska pristupa u istraživanju stavova, funkcionalni i strukturalni. Funkcionalni pristup se bavi pitanjem koje funkcije stavovi imaju za pojedinca. Temelji se na ideji da stavovi pomažu osobi u posredovanju između unutrašnjih zahtjeva vlastitog ja i vanjskog svijeta, posebice materijalnih, društvenih i informacijskih aspekata. Strukturalni pristup se bavi problemom složenosti

ili strukture stava, tj. pitanjem šta je stav. Njime se pokušava odgonetnuti kakve su veze stava sa drugim ključnim pojmovima: uvjerenjima, vrijednostima, namjerama i ponašanjem³. Stavovi nisu urođeni, nego stečeni. Stiču se na osnovu iskustva bilo o neposrednom kontaktu s objektom stava, ili posredno u interakciji s okolinom⁴. Važni faktori u tom procesu su kulturni, roditeljski i grupni uticaj kao i osobine ličnosti pojedinca⁵. Stavovi prema osobama sa invaliditetom mijenjali su se sa odnosom društva prema ovim osobama. Promjene u savremenom društvu, naročito zadnjih tridesetak godina, poput svjetske globalizacije, ali i nove spoznaje u društvenim naukama o mogućnostima osoba s invaliditetom utjecale su na promjenu stavova prema osobama s invaliditetom i stvaranja novih uslova za poboljšanje njihovog položaja u društvu⁶. Svaka osoba je dio i produkt

svoje socijalne sredine, pa tako i osoba sa invaliditetom. Njeni obrasci odnosa sa ljudima, stavovi i ponašanja rezultat su njihovih harmoničnih i disharmoničnih odnosa sa članovima porodice, prijateljima, članovima zajednice, radnik kolegama, poslodavcima, partnerima itd. Tragično je, međutim, da su osobe sa invaliditetom manje hendikepirane radi sopstvenog invaliditeta, a više radi stavova društva. Osoba sa invaliditetom je, kao i svaka druga osoba, društveno biće. Ironija je, međutim, da osoba sa invaliditetom nije prihvaćena od strane društva kao ono što jeste. Društvo se u percepciji osobe sa invaliditetom fokusira na njene nemogućnosti i ograničenja, a ne na mogućnosti i potencijal. Stavovi o nekoj osobi ili pojavi formiraju se na osnovu iskustva bilo u neposrednom ili posrednom kontaktu sa objektom stava. Oni su relativno trajni i otporni na promjene, zato je neophodno stalno i sistematsko poticanje pozitivnih, a uklanjanje negativnih stavova⁷. Ako se gore navedeno stavi u kontekst stavova prema osobama sa invaliditetom, jasno je da postoji niz faktora na koje treba sistematski i kontinuirano djelovati, kako bi se u društvu promijenio obrazac mišljenja, osjećanja i ponašanja prema osobama sa invaliditetom. Neki od najvažnijih faktora u tom procesu su odgojno-obrazovni sistem, sa svim svojim ključnim akterima: nastavnicima, učenicima i roditeljima, same osobe sa invaliditetom i problem njihove „vidljivosti“ i proaktivnosti u društvenoj zajednici, te faktor lokalne zajednice u smislu zakonskih, objektivnih i subjektivnih pretpostavki za jednake mogućnosti osoba sa invaliditetom. Sistematsko i kontinuirano djelovanje podrazumijeva takve akcije koje su usmjerene na društveno približavanje, otvaranje, upoznavanje i interakciju. Upravo nedovoljna upućenost u potrebe i mogućnosti osoba sa invaliditetom, nepoznavanje načina pružanja pomoći, te predrasude ili strah od susreta s nepoznatim, sputavaju ljude sa i bez invaliditeta da slobodno komuniciraju, traže i nude pomoć. U skladu s tim, cilj istraživanja je utvrditi uticaj prethodnog iskustva učenika redovnih osnovnih škola i njihovih roditelja u kontaktima i poznavanja bontona u svakodnevnoj komunikaciji na stavove prema osobama s invaliditetom.

METODE RADA

Uzorak ispitanika

Istraživanjem su obuhvaćeni nastavnici osnovnih škola: “J.U. osnovna škola Poljice” u Poljicu i “J.U. Osnovna Škola Mujaga Komadina” u Mostaru i u Centru za djecu i omladinu „Los Rosales“ Mostar (N=32). Također, istraživanjem

su obuhvaćeni učenici petog, osmog i devetog razreda iz škola “J.U. osnovna škola Poljice” u Poljicu i “J.U. Osnovna Škola Mujaga Komadina” u Mostaru (N=113), te njihovi roditelji (N=102).

Mjerni instrumenti

Za potrebe ispitivanja sačinjen je Upitnik za procjenu stavova prema osobama sa invaliditetom. Prilikom kreiranja instrumenta procjene korišten je multidimenzionalni pristup procjeni stavova prema osobama sa invaliditetom. Upitnik se sastoji od opšteg dijela i 24 tvrdnje podijeljene u tri sekcije na koje treba odgovoriti zaokruživanjem broja od jedan do pet na skali Likertovog tipa (1 – u potpunosti se ne slažem; 2 – uglavnom se ne slažem; 3 – niti se slažem niti se ne slažem; 4 – uglavnom se slažem; 5 – u potpunosti se slažem).

Opšti dio sastoji se od pitanja kojima se trebaju dobiti sociodemografski podaci, podaci o iskustvu u komunikaciji sa osobama sa invaliditetom, te socijalnoj distanci prema osobama sa različitim vrstama invaliditeta.

U prvoj sekciji nalazi se afektivno-bihevioralna skala kojom se trebaju dobiti podaci o afektivnoj i bihevioralnoj komponenti stavova prema osobama sa invaliditetom u ispitivanom uzorku.

U drugoj sekciji nalazi se kognitivna skala kojom se trebaju dobiti podaci o kognitivnoj komponenti stavova prema osobama sa invaliditetom.

U trećoj sekciji nalazi se skala za ispitivanje poznavanja bontona u komunikaciji sa osobama sa invaliditetom. Upitnik o procjeni poznavanja bontona u komunikaciji sa osobama sa invaliditetom sačinjen je na osnovu „Bontona u svakodnevnoj komunikaciji s osobama s invaliditetom“ kreiran od strane Hrvatskog saveza udruga tjelesnih invalida (HSUTI).

Način provođenja ispitivanja

Istraživanje je sprovedeno u O.Š. „Poljice“, O.Š. „Mujaga Komadina“ u Mostaru i u Centru za djecu i omladinu „Los Rosales“ Mostar. Upitnici su prvo dati na uvid direktorima ustanova, nakon njihovog odobravanja sprovedeno je istraživanje. Svim učesnicima istraživanja objašnjeni su svrha i cilj istraživanja i pojmovi iz upitnika, te je naglašeno da je upitnik potpuno anoniman i da treba iskreno da napišu i zaokruže ono što misle.

Nastavnicima su upitnici dati da ispune prije početka nastave. Učenici su upitnike ispunjavali na času odjeljske zajednice, roditelji su upitnike popunili na roditeljskim sastancima.

Metode obrade podataka

Izračunate su su mjere centralne tendencije i disperzije, frekvencije, Spearman-ov koeficijent korelacije s ciljem utvrđivanja povezanosti između primjenjenih varijabli, te Regresijska analiza s ciljem predviđanja uticaja između primjenjenih varijabli.

Podaci istraživanja su obrađeni u statističkom paketu SPSS 20. for Windows.

REZULTATI

Rezultati u tabeli 1 pokazuju da je istraživanjem obuhvaćen uzorak od 32 nastavnika, od čega je 68,8% ženskog, a 31,2% muškog spola. Najveći broj ispitanika (N=16) je dobi od 25-35 godina, dok je najmanji broj ispitanika dobi od 47 godina i

više. Ukupno je 10 ispitanika dobi od 36-46 godina. Rezultati hi kvadrat testa su pokazali da ne postoji značajna razlika između ispitanika u odnosu na spol i dob ($\chi^2 = 3,89$; $df = 2$; $p = 0,14$). U odnosu na godine staža, 59,4% nastavnika ima do 10 godina staža, 25% ima od 11-21 godina, dok 15,6% nastavnika ima preko 22 godine staža. U odnosu na iskustvo u kontaktima, 40,6% nastavnika osobe sa invaliditetom sreće svakodnevno, 34,4% često, 21,9% često, dok jedan nastavnik nikako ne sreće osobe sa invaliditetom. Svakodnevne kontakte sa osobama sa invaliditetom ostvaruje 31,3% nastavnika, 34,4% često ostvaruje, 25% ponekad, 6,3% rijetko i jedan nastavnik nikako ne ostvaruje kontakte sa osobama sa invaliditetom.

Tabela 1. Spol i dob nastavnika

Table 1. Gender and age (Teachers)

Spol		Dob			Ukupno
		25-35	36-46	47 i više	
Muški	N	7	3	0	10
	%	43.8%	30.0%	0.0%	31.2%
Ženski	N	9	7	6	22
	%	56.2%	70.0%	100.0%	68.8%
Ukupno	N	16	10	6	32
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

$\chi^2 = 3,89$; $df = 2$; $p = 0,14$

Rezultati u tabeli 2 pokazuju da je istraživanjem obuhvaćen uzorak od 113 učenika, od čega je 46% dječaka, a 54%% djevojčica. Najveći broj ispitanika (49) ide u peti razred, dok najmanji broj

(N=26) ide u deveti razred. Rezultati hi kvadrat testa su pokazali da ne postoji značajna razlika između ispitanika u odnosu na spol i razred ($\chi^2 = 3,28$; $df = 2$; $p = 0,19$).

Tabela 2. Spol i razred učenika

Table 2. Gender and grade (Students)

Spol		Razred			Ukupno
		V	VIII	IX	
Muški	N	29	16	16	61
	%	59.2%	42.1%	61.5%	54.0%
Ženski	N	20	22	10	52
	%	40.8%	57.9%	38.5%	46.0%
Ukupno	N	49	38	26	113
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

$\chi^2 = 3,28$; $df = 2$; $p = 0,19$

U odnosu na dobijene rezultate koji se odnose na poznavanje bontona prema osobama sa invaliditetom, visok je procent ispitanika (preko 70%) koji se uglavnom slažu i u potpunosti stažu sa tvrdnjom da su upoznati sa bantom (tabela 3). Rezultati pokazuju da se 53,1% nastavnika iz ispitivanog uzorka u potpunosti ne slaže sa tvrdnjom da je pogrešno ponuditi pomoć osobi sa invaliditetom, a 43,9% se uglavnom ne slaže. Sa

tvrdnjom „Nije poželjno obraćati se direktno osobi sa invaliditetom ako je s njom prevodilac, roditelj, asistent“ ne slaže se 93,7% nastavnika. Da nije pristojno pitati osobu sa invaliditetom, sa kojom nismo bliski, o uzrocima i osobnim pitanjima o invaliditetu slaže se 40,6% nastavnika, a 28,1% nije sigurno.

Tabela 3. Poznavanje bontona u komunikaciji sa OSI (Nastavnici)**Table 3.** Knowledge of manners in communication with PWD (Teachers)

Variable		U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
UPOZN	f	4	3	1	11	13
	%	12.5	9.4	3.1	34.4	40.6
POGRE	f	17	14	1	-	-
	%	53.1	43.8	3.1	-	-
PRIGO	f	14	11	4	3	-
	%	43.8	34.4	12.5	9.4	-
PRILI	f	11	11	5	5	-
	%	34.4	34.4	15.6	15.6	-
NIJEP	f	17	13	1	-	1
	%	53.1	40.6	3.1	-	3.1
AKONE	f	12	17	2	1	-
	%	37.5	53.1	6.3	3.1	-
PRIDU	f	5	11	6	7	3
	%	15.6	34.4	18.8	21.9	9.4
AKOSI	f	-	8	4	12	8
	%	-	25.0	12.5	37.5	25.0
PRIRA	f	1	9	9	9	4
	%	3.1	28.1	28.1	28.1	12.5
NIPIT	f	3	7	9	12	1
	%	9.4	21.9	28.1	37.5	3.1
NINAS	f	4	2	7	7	12
	%	12.5	6.3	21.9	21.9	37.5
NIDOZ	f	3	12	9	5	-
	%	9.4	37.5	28.1	15.6	-

Legenda:UPOZN - Upoznat/a sam sa pravilima ponašanja prema osobama sa invaliditetom; POGRE - Pogrešno je ponuditi pomoć osobi sa invaliditetom; PRIGO - Prigodom upoznavanja s osobom koja ima umjetnu ili amputiranu ruku, treba izbjegavati rukovanje. PRILI - Prilikom razgovora sa osobom sa invaliditetom nije poželjno koristiti izraze kao što su „vidimo se“, „čujemo se“; NIJEP - Nije poželjno obraćati se direktno osobi sa invaliditetom ako je s njom prevodilac, roditelj, asistent.; AKONE - Ako ne razumijem šta je osoba sa invaliditetom rekla, nepristojno je pitati da ponovi.; PRIDU - Prilikom dužeg razgovora sa osobom u kolicima poželjno je da i ja sjedim; AKOSI - Ako osoba ima oštećenje sluha trebam govoriti polako i direktno prema njoj; PRIRA - Prilikom razgovora sa slijepom osobom treba je gledati u oči, iako znamo da nas ne vidi; NIPIT - Nije pristojno pitati osobu sa invaliditetom sa kojom nismo bliski o uzrocima i osobnim pitanjima o invaliditetu; NINAS - Nije pristojno naslanjati na invalidska kolica osobe sa invaliditetom; NIDOZ - Nije dozvoljeno milovati psa vodiča za slijepu osobu.

Rezultati u tabeli 4 pokazuju da je istraživanjem obuhvaćen uzorak od 102 roditelja, od čega je 57,8% majki, a 42,2%% očeva. Najveći broj ispitanika (N=57) je dobi od 36-46 godina, gdje je gotovo srazmjeran procenat očeva i majki. Najmanji broj ispitanika (N=17) je dobi od 47 godina i više. Ukupno je 28 roditelja dobi od 25-35 godina. Rezultati hi kvadrat testa su pokazali da ne postoji značajna razlika između roditelja u odnosu na spol i dob ($\chi^2= 1,79$; $df= 2$; $p= 0,40$). Sa

Tabela 4. Spol i dob roditelja**Table 4.** Gender and age of parents

Spol		Dob			Ukupno
		25-35	36-46	47 i više	
Muški	N	9	27	7	43
	%	32.1%	47.4%	41.2%	42.2%
Ženski	N	19	30	10	59
	%	67.9%	52.6%	58.8%	57.8%
Ukupno	N	28	57	17	102
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

$\chi^2= 1,79$; $df= 2$; $p= 0,40$

mjestom stanovanja u Mostaru je 55,9% roditelja i 44,1% sa mjestom stanovanja u Poljicu. U odnosu na stepen stručne spreme, 13,7% roditelja je niskokvalifikovanih, 84,3% je sa srednjom stručnom spremom i 2% roditelja je sa visokom stručnom spremom. Osobu sa invaliditetom u porodici ima 15 (14,7%) roditelja, te često i svakodnevno osobe sa invaliditetom sreće 11,8% i 14,7% roditelja.

Rezultati u tabeli 5 pokazuju da se većina roditelja uglavnom ili u potpunosti slaže da su upoznati sa pravilima ponašanja prema osobama sa invaliditetom (56,9%), a 23,5% nije sigurno. Većina roditelja se uglavnom ili u potpunosti ne slaže sa tvrdnjom da prilikom razgovora sa osobom sa invaliditetom nije poželjno koristiti izraze kao što su „vidimo se“, „čujemo se“ (46,1%), ali značajan procenat roditelja nije siguran (24,5%). Takođe, iako se većina roditelja ne slaže sa tvrdnjom da se nije poželjno obraćati osobi sa invaliditetom ako je u njenoj pratnji prevodilac, roditelj ili asistent (54,9%), značajan

broj ih nije ni sigurno u to (32,4%), 31,3% roditelja ne bi zamolilo osobu sa invaliditetom da ponovi, ako nisu sigurni šta je rekao-la, dok 18,6% nije sigurno. Prilikom dužeg razgovora sa osobom u kolicima ne bi sjelo 24,5% roditelja, dok 28,4% nije sigurno. U potpunosti se slaže 62,7% roditelja da nije pristojno nasalnati se na invalidska kolica osobe sa invaliditetom, te se 52% slaže da, ako osoba ima oštećenje sluha, treba govoriti polako i direktno prema njoj. Da nije dozvoljeno milovati psa vodiča za slijepe osobe uglavnom i u potpunosti zna 52% roditelja, a 31,4% nije sigurno.

Tabela 5. Poznavanje bontona u komunikaciji sa OSI (Roditelji)

Table 5. Knowledge of manners in communication with PWD (Parents)

Varijable		U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
UPOZN	f	13	7	24	32	26
	%	12.7	6.9	23.5	31.4	25.5
POGRE	f	79	11	7	3	2
	%	77.5	10.8	6.9	2.9	2.0
PRIGO	f	53	14	16	9	10
	%	52.0	13.7	15.7	8.8	9.8
PRILI	f	29	18	25	18	12
	%	28.4	17.6	24.5	17.6	11.8
NIJEP	f	32	24	33	7	6
	%	31.4	23.5	32.4	6.9	5.9
AKONE	f	28	23	19	19	13
	%	27.5	22.5	18.6	18.6	12.7
PRIDU	f	13	12	29	26	22
	%	12.7	11.8	28.4	25.5	21.6
AKOSI	f	7	3	6	33	53
	%	6.9	2.9	5.9	32.4	52.0
PRIRA	f	6	8	11	34	43
	%	5.9	7.8	10.8	33.3	42.2
NIPIT	f	9	9	15	41	28
	%	8.8	8.8	14.7	40.2	27.5
NINAS	f	4	5	9	20	64
	%	3.9	4.9	8.8	19.6	62.7
NIDOZ	f	10	7	32	26	27
	%	9.8	6.9	31.4	25.5	26.5

Legenda:UPOZN - Upoznat/a sam sa pravilima ponašanja prema osobama sa invaliditetom; POGRE - Pogrešno je ponuditi pomoć osobi sa invaliditetom; PRIGO - Prigodom upoznavanja s osobom koja ima umjetnu ili amputiranu ruku, treba izbjegavati rukovanje. PRILI – Prilikom razgovora sa osobom sa invaliditetom nije poželjno koristiti izraze kao što su „vidimo se“, „čujemo se“; NIJEP - Nije poželjno obraćati se direktno osobi sa invaliditetom ako je s njom prevodilac, roditelj, asistent.; AKONE - Ako ne razumijem šta je osoba sa invaliditetom rekla, nepristojno je pitati da ponovi.; PRIDU - Prilikom dužeg razgovora sa osobom u kolicima poželjno je da i ja sjedim; AKOSI - Ako osoba ima oštećenje sluha trebam govoriti polako i direktno prema njoj; PRIRA - Prilikom razgovora sa slijepom osobom treba je gledati u oči, iako znamo da nas ne vidi; NIPIT - Nije pristojno pitati osobu sa invaliditetom sa kojom nismo bliski o uzrocima i osobnim pitanjima o invaliditetu; NINAS - Nije pristojno nasalnati na invalidska kolica osobe sa invaliditetom; NIDOZ - Nije dozvoljeno milovati psa vodiča za slijepe osobe.

Rezultati u tabeli 6 pokazuju da se manje od polovine ispitivanih učenika (42,4%) uglavnom i u potpunosti slaže sa tvrdnjom da su upoznati sa pravilima ponašanja prema osobama sa invaliditetom. Većina učenika, (70,8%) u potpunosti

se ne slaže sa tvrdnjom da je pogrešno ponuditi pomoć osobi sa invaliditetom, te 35,4% učenika ne smatra da prilikom razgovora sa osobom koja ima amputiranu, treba izbjegavati rukovanje. Da prilikom razgovora sa osobama sa invaliditetom

treba izbjegavati izraze kao što su „vidimo se“ i „čujemo se“ slaže se 38% učenika, a 36% nije ih sigurno. Samo 31,1% učenika ne smatra da je nepristojno pitati osobu sa invaliditetom da ponovi šta je rekla, ako je nismo razumjeli, ostali se ili slažu ili nisu sigurni. Većina ispitanika (31,9%) nije sigurno kome se treba obraćati kada je u pratnji osobe sa invaliditetom lični pratilac ili

roditelj. 60,2% učenika smatra da nije pristojno naslanjati se na invalidska kolica, 50,4% smatra da ako osoba ima oštećenje sluha treba govoriti polako i direktno prema njoj, te 31,9% smatra da nije dozvoljeno milovati psa vodiča za slijepe osobe, ali 35,4% ispitanika nije sigurno u ovu tvrdnju.

Tabela 6. Poznavanje bontona u komunikaciji sa OSI (Učenici)

Table 6. Knowledge of manners in communication with PWD (Students)

Varijable		U potpunosti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem
UPOZN	f	15	19	31	30	18
	%	13.3	16.8	27.4	26.5	15.9
POGRE	f	80	17	6	4	6
	%	70.8	15.0	5.3	3.5	5.3
PRIGO	f	40	12	31	16	14
	%	35.4	10.6	27.4	14.2	12.4
PRILI	f	23	11	36	25	18
	%	20.4	9.7	31.9	22.1	15.9
NIJEP	f	31	13	39	22	8
	%	27.4	11.5	34.5	19.5	7.1
AKONE	f	12	22	32	26	21
	%	10.6	19.5	28.3	23.0	18.6
PRIDU	f	14	7	35	39	18
	%	12.4	6.2	31.0	34.5	15.9
AKOSI	f	3	2	16	35	57
	%	2.7	1.8	14.2	31.0	50.4
PRIRA	f	7	5	32	31	38
	%	6.2	4.4	28.3	27.4	33.6
NIPIT	f	1	14	34	31	33
	%	.9	12.4	30.1	27.4	29.2
NINAS	f	14	2	15	14	68
	%	12.4	1.8	13.3	12.4	60.2
NIDOZ	f	11	6	40	20	36
	%	9.7	5.3	35.4	17.7	31.9

Legenda:UPOZN - Upoznat/a sam sa pravilima ponašanja prema osobama sa invaliditetom; POGRE - Pogrešno je ponuditi pomoć osobi sa invaliditetom; PRIGO - Prigodom upoznavanja s osobom koja ima umjetnu ili amputiranu ruku, treba izbjegavati rukovanje. PRILI - Prilikom razgovora sa osobom sa invaliditetom nije poželjno koristiti izraze kao što su „vidimo se“, „čujemo se“; NIJEP - Nije poželjno obraćati se direktno osobi sa invaliditetom ako je s njom prevodilac, roditelj, asistent; AKONE - Ako ne razumijem šta je osoba sa invaliditetom rekla, nepristojno je pitati da ponovi; PRIDU - Prilikom dužeg razgovora sa osobom u kolicima poželjno je da i ja sjedim; AKOSI - Ako osoba ima oštećenje sluha trebam govoriti polako i direktno prema njoj; PRIRA - Prilikom razgovora sa slijepom osobom treba je gledati u oči, iako znamo da nas ne vidi; NIPIT - Nije pristojno pitati osobu sa invaliditetom sa kojom nismo bliski o uzrocima i osobnim pitanjima o invaliditetu; NINAS - Nije pristojno naslanjati na invalidska kolica osobe sa invaliditetom; NIDOZ - Nije dozvoljeno milovati psa vodiča za slijepe osobe.

S ciljem utvrđivanja povezanosti iskustva u kontaktima i stavova prema osobama sa invaliditetom primijenjen je Spearmanov koeficijent korelacije (tabela 7). Obzirom da su se u istraživanju stavovi mjerili afektivno bihevioralnom skalom koja se sastoji iz pet varijabli procjene i kognitivnom skalom

sastavljenom iz sedam varijabli procjene izvršila se transformacija pojedinačnih varijabli u intervalnu skalu. Ukupan rezultat za afektivno bihevioralnu skalu se kreću u rasponu od 5-25, dok se za kognitivnu skalu kreće u rasponu od 7-35, stim da manji rezultati ukazuju na pozitivnije stavove prema osobama sa invaliditetom.

Tabela 7. Rezultati korelacijske analize**Table 7.** Results of correlation analysis

Varijable	Iskustvo u kontaktima	Afektivno-bihevioralna skala	Kognitivna skala
Iskustvo u kontaktima	1	-0.31**	-0.23**
Afektivno-bihevioralna skala	-0.31**	1	0.61**
Kognitivna skala	-0.23**	0.61**	1

Dobijeni rezultati u tabeli 7 pokazuju da na nivou statističke značajnosti 0,01 postoji povezanost iskustva u kontaktima i rezultata na afektivno-bihevioralnoj skali, te da na nivou statističke značajnosti 0,01 postoji neznatna povezanost sa rezultatima na kognitivnoj skali. Obzirom da rezultati imaju negativan predznak (pozitivniji stavovi), ovi rezultati se mogu protumačiti na način da osobe koje imaju više iskustva u kontaktima,

imaju i pozitivne stavove prema osobama sa invaliditetom.

S ciljem utvrđivanja dinamičkih odnosa između varijabli, odnosno uticaja poznavanja bontona na stavove prema osobama sa invaliditetom, primijenjena je regresijska analiza. Prediktorsku varijablu čine ukupni rezultati na upitniku o poznavanju bontona, dok kriterijske varijable čine rezultati na kognitivnoj i afektivno bihevioralnoj skali (tabela 8).

Tabela 8. Rezultati beta koeficijenta**Table 8.** Results of beta coefficient

Model	Nestandardizovani koeficijent		Standardizovani Koeficijent	t	p
	B	SG	Beta		
Bonton	.31 ^a	.05	0.37	6.29	0.00
	0.2 ^b	0.04	0,32	5.29	0.00

a). Kognitivna skala; F= 39,57; p=0,00; r= 0,37; r²= 0,13

b). Afektivno-bihevioralna F= 28,07; p=0,00; r= 0,32; r²= 0,10

U tabeli 8 prikazani su rezultati beta koeficijenta koji pokazuje koliko prediktorska varijabla determiniše kriterijsku. Također, iz tabele se može uočiti da koeficijent korelacije iznosi 0,37 a korigovani koeficijent iznosi 0,13 odnosno 13% varijanse zavisne, kriterijske varijable (kognitivna skala) može se objasniti pod uticajem poznavanja bontona. U odnosu na afektivno bihevioralnu

skalu, koeficijent korelacije iznosi 0,32, dok se 10% varijanse afektivno bihevioralne skale može objasniti pod uticajem poznavanja bontona. Na osnovu dobijenih rezultata beta koeficijenta, može se zaključiti da *postoji statistički značajan uticaj poznavanja bontona na stavove prema osoba sa invaliditetom*

DISKUSIJA

Već više decenija rezultati istraživanja pokazuju da osobe bez invaliditeta izbjegavaju kontakt sa osobama sa invaliditetom zato što nisu sigurni kako da se ponašaju u njihovom prisustvu⁸. Istraživanja sprovedena u Kanadi i Njemačkoj ukazuju da mladi ljudi koji su imali kontakte sa osobama sa invaliditetom u formativnim periodima života, kao što je adolescencija, imaju generalno i bolje stavove prema inkluziji, u odnosu na student koji nisu imali takve kontakte^{9,10}. Dragojević, Milačić-Vidojević i Hanak¹¹ na uzorku od 2331 ispitanika oba spola primijenile su revidiranu Multidimenzionalnu skalu procjene stavova u Srbiji. Rezultati pokazuju da ispitanici ispoljavaju pretežno pozitivne stavove prema osobama sa invaliditetom. U reagovanju među muškim i ženskim ispitanicima pojavljuju se razlike, pri

čemu ženski ispitanici pokazuju manje jasno negativne emocije i više pozitivnih misli i ponašanja približavanja osobama sa invaliditetom. Rezultati također pokazuju da na kvalitet stava prema osobama sa invaliditetom utječe i prethodni kontakt sa osobama sa invaliditetom, odnosno, osobe koje imaju iskustva u kontaktima sa osobama sa invaliditetom izražavaju pozitivnije misli i ponašanja približavanja u odnosu na one koje to iskustvo nemaju. Istraživanja koja su provedena u svrhu utvrđivanja uticaja starosti i broja kontakata sa osobama sa invaliditetom uglavnom su potvrdila da starije osobe, sa većim brojem kontakata imaju i pozitivnije stavove prema osobama sa invaliditetom^{12,13,14,15,16,17}. S obzirom da su u istraživanjima varijable starost i broj kontakata ostvarile visoku povezanost, čini se da

veći broj kontakata i veće iskustvo, sami po sebi podrazumijevaju i veću mogućnost razvoja svijesti o prihvatljivijim stavovima, a samim tim i više šansi za ostvarivanje kontakata sa osobama sa invaliditetom. Yazbeck, McVilly i Parmenter¹⁸ su utvrdili da mlađe osobe, sa višim stepenom obrazovanja i više kontakata sa osobama sa intelektualnim teškoćama imaju pozitivnije stavove prema ovim osobama i inkluziji. Isti autori identificirali su tri najčešće vrste stavova prema osobama sa invaliditetom, jedan orijentiran ka inkluziji i dva orijentirana ka isključivanju. Inkluzivni stav podrazumijevao je spremnost prihvatanja osoba sa invaliditetom kao "klijenata, komšija i prijatelja"

Ovaj stav pokriva širok spektar međusobnih odnosa kao što su zaposlenik/poslodavac,

nastavnik/učenik. Jedan od stavova orijentiranih ka isključivanju podrazumijevao je nedovoljnu svijest o osobama sa invaliditetom, njihovom postojanju, teškoćama sa kojima se sreću, željama i ambicijama i njihovom životu uopšte, na primjer, pitanju roditeljstva. Drugi, možda opasniji negativan stav odnosio se na nelagodnost prema "drugacijem", prema različitosti koju podrazumijeva invalidnost. Ovakav stav može biti uzrok neprijateljstvu, izbjegavanju i diskriminaciji, otvorenoj ili prikrivenoj. Nedovoljna upućenost u upućenost u potrebe i mogućnosti osoba sa invaliditetom, nepoznavanje načina pružanja pomoći, te predrasude ili strah od susreta s nepoznatim, sputavaju ljude da slobodno komuniciraju i nude pomoć osobama sa invaliditetom.

ZAKLJUČAK

U ovom radu su predstavljeni stavovi nekih od ključnih aktera inkluzije, a to su nastavnici, učenici tipičnog razvoja i njihovi roditelji. Zbog svjesnosti činjenice da učenici s posebnim potrebama u uslovima inkluzije najviše vremena provode sa svojim vršnjacima, jedna od namjera ovog rada bila je ispitati kakvi su stavovi kod učenika tipičnog razvoja prema osobama sa invaliditetom. Takođe, cilj ovog rada je bio ispitati i stavove roditelja učenika tipičnog razvoja prema osobama sa invaliditetom, s obzirom da se stavovi uče, a u tom procesu jednu od najvažnijih uloga ima porodica, u prvom redu roditelji. Takođe, ovim istraživanjem su obuhvaćeni i učitelji i nastavnici, koji su direktno uključeni u proces razvoja inkluzivnih škola i, posredno, u stvaranje inkluzivnog društva. Dobijeni rezultati pokazuju da osobe koje imaju više iskustva u kontaktima i bolje poznaju bonton u svakodnevnoj komunikaciji s osobama s invaliditetom, imaju i pozitivnije stavove prema ovim osobama. Na osnovu rezultata istraživanja, u cilju unapređenja i promicanja pozitivnih stavova prema osobama sa invaliditetom, a time i njihove socijalne prihvaćenosti u društvo potrebno je, na individualnoj razini, sistemskim informisanjem i neposrednim iskustvom, odgojem i obrazovanjem od najranijeg djetinstva (porodici, vrtiću) uticati na formiranje svijesti o ravnopravnosti i različitosti među ljudima. Pri tome je takođe jako važno pronaći način da se djeci i članovima porodice

pruži mogućnost da svjedoče sposobnostima i mogućnostima osoba sa invaliditetom. Na školskoj razini potrebno je provoditi inicijative usmjerene na stvaranje školske kulture koja potiče učenje i razumijevanje za sve učenike kroz strukturu suradničkog učenja, a ne da ohrabruje socijalnu usporedbu i natjecanje među njima. Takođe, potrebno je provoditi inicijative za podizanje svijesti učitelja o pružanju pozitivne podrške učenicima s posebnim potrebama. Na razini lokalne zajednice potrebno je raditi na uspostavljanju centara za podršku roditeljima djece s posebnim potrebama, te pokretanju različitih oblika druženja i integrativnih programa kojima bi se kod djece, njihovih roditelja i šire javnosti otklonilo neznanje, nelagoda od nepoznatog i osjećaj straha i nesigurnosti, te povećala mogućnost kontakata sa osobama sa invaliditetom. Takvi bi susreti, ukoliko su dobrovoljni, ugodni, planirani, strukturirani i učestali, doveli do prihvaćenosti osoba sa invaliditetom kao ravnopravnih članova društva. Pored iskustva u kontaktima, potrebno je, kroz formalne i neformalne oblike odgoja i obrazovanja, medije, društvene akcije i kampanje upoznati širu javnost o bontonu u komunikaciji sa osobama sa invaliditetom.

LITERATURA

1. Rimac, I. Osnove psihologijske odredice formiranja političkih preferencija. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet: Sveučilište u Zagrebu, 1999.
2. Schwarz, N., Bohner, G. The Constuction of Attitudes. Retrieved 19.2.2016. from https://dornsife.usc.edu/assets/sites/780/docs/schwarzz_bohner_attitude-construction-ms.pdf
3. Pennington, D. C. Osnove socijalne sociologije. Jastebarsko: Naklada Slap, 2008.
4. Petz, B. Psihologijski rječnik. Zagreb: Prosvjeta, 1992.
5. Drakula, D. Primjena teorija različite akcije u predikaciji zalaganja za esperanto. Diplomski rad. Filozofski fakultet, odsjek za psihologiju: Sveučilište u Zagrebu., 2003.
6. Najman Hižman, E., Leutar Z. i Kancijan S. Stavovi građana prema osobama s invaliditetom u hrvatskoj u usporedbi s europskom unijom. Socijalna ekologija, 2008; Vol. 17 No. 1: 71-92.
7. Dinčić, J. Osobine ličnosti, socijalna distanca prema deci sa smetnjama i teškoćama u razvoju i procena samoeфикаsnosti nastavnika u inkluzivnoj praksi. Master rad. Filozofski fakultet: Univerzitet u Nišu, 2013.
8. Thompson T. "You can't play Marbles – You have a Wooden Hand". Communication with the Handicapped', Communication Quarterly, 1982; 30: 108 – 15.
9. Krahé B. i Altwasser C. Changing negative attitudes towards persons with physical disability: an experimental intervention. Journal of Community and Applied Social Psychology, 2006; 16: 59–69.
10. Ouellette-Kuntz H, Burge P, Brown HK i Arsenault E. Public Attitudes Towards Individuals with Intellectual Disabilities as Measured by the Concept of Social Distance. Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 2010; 23: 132–142.
11. Dragojević, N., Milačić- Vidojević, I. i Hanak, N. Struktura i korelati socijalnih stavova prema osobama sa teškoćama sa telesnom ometenošću. Tematski zbornik radova: Specijalna edukacija i rehabilitacija- nauka i/ili praksa, Sombor, 2010.
12. Ingstad B., Whyte S. Disability and Culture. Berkeley: University of California Press, 1995.
13. Heyer K. From Special Needs to Equal Rights: Japanese Disability Law. Asian Pacific Law & Policy Journal, 2000; 1(1): 1-21.
14. Beckwith J.B., Matthews J.M. Measurement of Attitudes of Trainee Professionals to People with Disabilities. Journal of Intellectual Disability Research, 1995; 39(4): 255-62.
15. Brigham J.C.; Malpass, R.S. The Role of Experience and Contact in the Recognition of Faces in Own- and Other-Race Persons. Journal of Social Issues, 1985; 41: 139-55.
16. Altman, B.M. Studies of Attitudes toward the Handicapped: The Need for a New Direction. Social Problems, 1981; 28: 321-37.
17. Pfeiffer, D., Sam A.A., Guinan, M., Ratliff, K.T., Robinson, N.B. & Stodden, N.J. Attitudes Toward Disability in the Helping Professions. Disability Studies Quarterly, 2003; [23\(2\)](#): 132-149.
18. Yazbeck M., McVilly K., Parmenter. T. Attitudes towards people with intellectual disability. Journal of Disability Policy Studies, 2004; 15 (2): 97– 111.